

IWONA KRÓL

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Sposoby wyrażania mnogości zbiorowej w języku polskim i w języku arabskim

Semantyczna kategoria ilości pozwala na charakterystykę relacji ilościowych występujących w dziedzinach przedmiotów i zdarzeń. Jej podstawową funkcją jest informowanie o pojedynczości lub mnogości. Mnogość można rozumieć jako podzielną (dystrybucyjną, dyskretną) lub zbiorową (ciągłą, niedyskretną). Celem niniejszego artykułu jest opis i porównanie sposobów wyrażania mnogości zbiorowej w języku arabskim oraz polskim za pomocą nazw rzeczownikowych należących do takich kategorii, jak: nomina collectiva (jako nazwy pozostające w korelacji słowotwórczej z nazwami jednostkowymi), jednostki leksykalne oznaczające zbiory oraz pluralia tantum. Wymienione kategorie zostaną także przebadane pod kątem kwantyfikacji.

Tematyka mnogości zbiorowych pojawia się najczęściej w związku z kategorią liczby. Tak jest np. w monografii G.C. Corbetta, który odróżnia mnogość dystrybucyjną (distributives) oznaczającą rozłączność poszczególnych elementów zbioru (przedmiotów, zdarzeń, cech i miejsc) w przestrzeni lub czasie od mnogości zbiorowej (collectives) rozumianej jako zespół połączonych składników (Corbett 2000: 111–120). Klasyfikacja przedstawiona w niniejszym artykule bazuje na tym właśnie rozróżnieniu. Najważniejsze opracowania tej problematyki w języku polskim to monografie: G. Habrajskiej, „Collectiva w języku polskim” (Habrajska 1995), T. Friedelówny, „Kategoria pluralia tantum w języku polskim” (Friedelówna 1968) oraz praca K. Feleszki (Feleszko 1980). Ta ostatnia publikacja obok charakterystyki fleksyjnej kategorii liczby reprezentującej wielość rozczłonkowaną zawiera także charakterystykę nazw zbiorowych (wielość nierozczłonkowaną) obejmujących odrębne jednostki leksykalne (*las, pułk, stado*) oraz formacje słowotwórcze (*igłowie, pierze*). Proponuje ona także konfrontatywny opis funkcjonowania semantycznej cechy wielości w języku polskim oraz czterech językach południowosłowiańskich. Analizie konfrontatywnej kategorii ilości w języku polskim i bułgarskim, przede wszystkim w jej aspekcie semantycznym, poświęcony jest III tom „Studiów gramatycznych bułgarsko-polskich” (Koseska-Toszewa,

Korytkowska 1989). J. Danecki (2001: 410–412), opierając się na opracowaniu M. Ullmanna (1989), do kategorii rzeczowników zbiorowych zalicza wyłącznie takie nazwy zbiorów, które nie są powiązane słowotwórczo z nazwami należących do nich elementów. Natomiast nazwy zbiorów będące podstawą słowotwórczą dla nazw jednostkowych odnoszących się do ich elementów określa mianem imion gatunku i włącza do tej kategorii także te rzeczowniki, które w innych opracowaniach traktowane są jako nazwy zbiorowe, oraz rzeczowniki substancjalne. Poza tym nazwy zbiorowe w języku arabskim są zazwyczaj omawiane przy okazji opisu funkcjonowania fleksyjnej kategorii liczby. Autorzy opracowań arabsko-innojęzycznych o charakterze kontrastywnym ograniczają się do porównania sposobów funkcjonowania kategorii liczby, przede wszystkim pod względem formalnym (np. Khalil 1999). Monografia I. Król poświęcona kontrastywnej analizie słowotwórstwa arabskiego i polskiego zawiera charakterystykę kategorii słowotwórczej nazw jednostkowych derywowanych od nazw zbiorowych (Król 2013: 141–145; 152–154). Niniejszy artykuł stanowi pierwszą próbę kontrastywnej analizy sposobów wyrażania mnogości zbiorowej w językach polskim i arabskim.

Nomina collectiva

Określenie *nomina collectiva* w niniejszym artykule odnosi się do kategorii nazw wyrażających mnogość zbiorową, skorelowanych słowotwórczo z kategorią nazw jednostkowych. Tak pojmowane *nomina collectiva* tworzą w języku arabskim dwie odrębne grupy: rzeczowników zbiorowych nieosobowych oraz rzeczowników zbiorowych osobowych (Ferrando 2008: 433–434; Ratcliffe 2008: 445; Buckley 2004: 48; Koptjevskaja-Tamm 2004: 1071; Król 2013: 141–145).

Rzeczowniki zbiorowe nieosobowe oznaczają zbiory pojmowane całościowo (ilość niedyskretna, ciągła). Leksemy będące nazwami zbiorów zawierają jednocześnie pojęcie gatunku (Ferrando 2008: 433). Są to wyrazy niepodzielne słowotwórczo, nazywające zbiory stanowiące podstawę słowotwórczą dla nazw jednostkowych odnoszących się do ich elementów. Formalnie należą do paradygmatu rzeczowników liczby pojedynczej rodzaju męskiego, tak jak większość rzeczowników arabskich o wygłosie spółgłoskowym (są to więc *singularia tantum*). W ścisłej korelacji z nimi pozostają nazwy jednostkowe (*nomina singulariva*), które są tworzone na bazie *collectivów* poprzez przeniesienie ich w paradygmat rzeczowników rodzaju żeńskiego (z morfemem *at^{um}* w wygłosie), np. *لَوْزٌ* /lawz/ *migdały* coll. → *لَوْزَةٌ* /lawza/ *migdał* sing. (Fischer 1972: 49). Od *singularivów* z kolei tworzone są formy liczby mnogiej *لَوْزَاتٌ* /lawzāt/ *migdały* pl. (Ratcliffe 2008: 445)¹.

¹ Obok leksemów arabskich zapisanych alfabetem arabskim umieszczam w nawiasie transkrypcję ISO (nie uwzględniam w niej końcówek fleksyjnych) oraz tłumaczenie na język polski. Znaki → / ← stosuję na oznaczenie stosunku pochodności słowotwórczej, gdzie strzałka wskazuje kierunek motywacji, po znaku — umieszczam formy fleksyjne danego leksemu.

Rzeczowniki zbiorowe nieosobowe należą do następujących kategorii semantycznych:

— owady społeczne i inne występujące w dużych skupiskach: نَحْلٌ /naħl/ *pszczoły* coll. → نَحْلَةٌ /naħla/ *pszczoła* — نَحْلَاتٌ /naħalāt/ *pszczoły* pl.; نَامُوسٌ /nāmūs/ *komary* coll. → نَامُوسَةٌ /nāmūsa/ *komar* — نَامُوسَاتٌ /nāmūsāt/ *komary* pl.

— zwierzęta prowadzące stadny tryb życia lub występujące w grupach — hodowlane i inne: بَقْرٌ /baqar/ *krowy* coll. → بَقْرَةٌ /baqara/ *krowa* — بَقَرَاتٌ /baqarāt/ *krowy* pl.; حَمَامٌ /ħamām/ *gołębie* coll. → حَمَامَةٌ /ħamāma/ *gołąb* — حَمَامَاتٌ /ħamāmāt/ *gołębie* pl.

— rośliny występujące w skupiskach: شَجَرٌ /šağar/ *drzewa* coll. → شَجَرَةٌ /šağara/ *drzewo* — شَجَرَاتٌ /šağarāt/ *drzewa* pl.

— warzywa i owoce gromadzone dla celów użytkowych: جَزَرٌ /ğazar/ *marchew* coll. → جَزْرَةٌ /ğazara/ *marchewka* — جَزَرَاتٌ /ğazarāt/ *marchewki* pl.; مِشْمِشٌ /mišmiš/ *morele* coll. → مِشْمِشَةٌ /mišmiša/ *morela* — مِشْمِشَاتٌ /mišmišāt/ *morele* pl.

— przedmioty: بَيْضٌ /bayḍ/ *jajka* coll. → بَيْضَةٌ /bayḍa/ *jajko* — بَيْضَاتٌ /bayḍāt/ *jajka* pl. شَعْرٌ /ša‘r/ *włosy* coll. → شَعْرَةٌ /ša‘ra/ *włos* — شَعْرَاتٌ /ša‘arāt/ *włosy* pl.

Rzeczowniki zbiorowe nieosobowe nie podlegają kwantyfikacji numerycznej (z zastosowaniem liczebników), ponieważ denotują zbiory niepodzielne. Wydzielanie części z tak pojętych zbiorów dokonuje się z udziałem leksemów rzeczownikowych oznaczających część, porcję, pojemnik, znormalizowaną jednostkę miary (كَيْلُو /kīlū/ *kilo*, طُن /ṭunn/ *tona*) itp. — mamy tutaj zatem do czynienia nie z liczeniem, lecz z mierzeniem (kwantyfikacja partytywna). W grupie nominalnej precyzującej ilość występują kolejno: liczebnik, nazwa jednostki miary lub nazwa pojemnika oraz rzeczownik zbiorowy, np. كَيْلُو كَرَزٍ /kīlū karaz/ *kilo wiśni*, ثَلَاثَةُ أَكْيَاسٍ بَصَلٍ /ṭalātat ‘akyās baṣal/ *trzy worki cebuli*.

Jeśli zachodzi konieczność określenia liczebności tego typu zbioru, najpierw za pomocą derywacji paradygmatycznej tworzy się rzeczownik o znaczeniu nazwy jednostkowej, a następnie wyprowadza się od niego formę liczby mnogiej (fleksja sufiksalna — morfem āt^{um}, Ryding 2005: 95), która może wystąpić w grupach imiennych z liczebnikami: خَمْسُ تَفَاحَاتٍ /ħams tuffāḥāt/ *pięć jabłek*; سِتُّ بَيْضَاتٍ /sitt bayḍāt/ *sześć jajek*. Istnieje także możliwość tworzenia form pluralis od rzeczowników zbiorowych (ma tutaj zastosowanie fleksja wewnętrzna), które oznaczają dużą ilość, grupy czy różne rodzaje — plural of abundance (Kaye 2007: 236; Ferrando 2008: 434), np. رَاعِي أَبْقَارٍ /rā‘ī ‘abqār/ *pasterz krów* الأَشْجَارُ الأَرْزُ /‘ašğār al-‘arz/ *drzewa cedrowe*.

Rzeczowniki zbiorowe osobowe oznaczają niektóre grupy narodowościowe, etniczne, społeczne lub wyznaniowe, np.: عَرَبٌ /‘arab/ *Arabowie*, بَرْبَرٌ /barbar/ *Berberowie*, صِيْنٌ /šīn/ *Chińczycy*, يَهُودٌ /yahūd/ *żydzi*, شَيْعَةٌ /šī‘a/ *szyici*, سُنَّةٌ /sunna/ *sunnici*. Derywowane od nich przymiotniki relacyjne przeniesione do paradygmatu rzeczowników funkcjonują jako nazwy jednostkowe (Ratcliffe 2008: 445): عَرَبِيٌّ /‘arabiyy/ *Arab*, بَرْبَرِيٌّ /barbariyy/ *Berber*, صِيْنِيٌّ /šīniyy/ *Chińczyk*, يَهُودِيٌّ /yahūdiyy/ *żyd*, شَيْعِيٌّ /šī‘iyy/ *szyita*, سُنِّيٌّ /sunniyy/ *sunnita* (Fleisch 1990: 306). Morfemy, które służą w języku arabskim do tworzenia nazw jednostkowych zarówno od rzeczowników

osobowych jak i nieosobowych, są stosowane także w innych językach semickich (Lipiński 1997: 252).

W przeciwieństwie do rzeczowników zbiorowych nieosobowych *collectiva* osobowe mogą podlegać kwantyfikacji numerycznej — występują wtedy w grupach nominalnych z liczebnikami głównymi (mieszczącymi się w przedziale 3–10)², np. *حَمْسَةَ عَرَبٍ* /ḥamsat ‘arab/ *pięciu Arabów*, *سَبْعَةَ شَيْعَةٍ* /sab‘at šī‘a/ *siedmiu szyitów*, podobnie jak rzeczowniki w formie liczby mnogiej, np. *ثَلَاثَةُ شُرْطِيَّيْنٍ* (taḷāt šurtiyyīn^a) *trzech policjantów*.

Dotyczy to także sytuacji, gdy rzeczownik z tej grupy jest użyty w funkcji przydawki rzeczownej (na zasadzie zgody) jako określenie rzeczownika w liczbie mnogiej: *تِسْعَةُ قَتْلَى يَهُودٍ* /tis‘at qatlā yahūd/ *dziwięć ofiar-Żydów*, *سَبْعَةُ مُوَاطِنِينَ شَيْعَةٍ* /sab‘at muwāṭinīn^a šī‘a/ *siedmiu obywateli szyitów*.

Przymiotniki relacyjne tworzone na bazie rzeczowników innych niż zbiorowe (oznaczających dziedzinę, przedmiot, rezultat, miejsce działalności, miejsce zamieszkania) również stanowią podstawę dla derywacji rzeczowników osobowych oznaczających nazwy subiektów, mających znaczenie liczby pojedynczej (*مُوسِيقِيٌّ* /mūsīqā/ *muzyka* → *مُوسِيقِيٌّ* /mūsīqiyy/ *muzyczny* → *مُوسِيقِيٌّ* /mūsīqiyy/ *muzyk*; *لُبْنَانٌ* /lubnān/ *Liban* → *لُبْنَانِيٌّ* /lubnāniyy/ *libański* → *لُبْنَانِيٌّ* /lubnāniyy/ *Libańczyk*). Pomimo podobieństwa formalnego (taki sam sufix -iyy jako wykładnik derywacji) różnią się od nazw jednostkowych będących derywatami od rzeczowników zbiorowych osobowych, gdyż wyprowadza się od nich regularnie formy liczby mnogiej (za pomocą sufixu -ūn^a, np.: *مُوسِيقِيُّونَ* /mūsīqiyyūn^a/ *muzycy*, *بُسْتَانِيُّونَ* /bustāniyyūn^a/ *ogrodnicy*, *عِرَاقِيُّونَ* /‘iraqiyyūn^a/ *Irakijczycy* lub — rzadziej — z zastosowaniem fleksji wewnętrznej, np.: *مَغْرِبِيٌّ* /mağribiyy/ *Marokańczyk* — *مَغَارِبَةٌ* /mağāriba/ *Marokańczyk* (Buckley 2004: 107). W kontekście liczebników 3–10 pojawiają się właśnie te formy owych rzeczowników, np. *أَرْبَعَةُ مَسْرَحِيَّيْنٍ* (‘arba‘at masraḥiyyīn^a) *czterech ludzi teatru*, *خَمْسَةُ أَكَادِمِيَّيْنٍ* (ḥamsat akādīmiyyīn^a) *pięciu uczonych*, *سِتَّةُ سِينِمَاتِيَّيْنٍ* (sittat sīnamā’iyyīn^a) *sześciu filmowców*. Współcześnie zdarzają się przykłady tworzenia form liczby mnogiej także od nazw jednostkowych oznaczających narodowość, prawdopodobnie pod wpływem analogii do nazw mieszkańców, np. *20% مِنْ مِلْيَارْدِيرَاتِ الْعَالَمِ صِينِيُّونَ* /20 bi-l-mi’a min miliyārdīrāt al-‘ālam šīniyyūn^a/ *20% miliardów na świecie to Chińczycy* (Al-Ahrām, 23 kwietnia 2015 (online, dostęp: 25.04.2015).

Pojawienie się powyższych form liczby mnogiej jak również rzeczowników zbiorowych w kontekstach zdaniowych powoduje identyczne konsekwencje, jeśli chodzi o formę narzucaną czasownikom występującym po nazwach należących do obu tych klas — jest to forma liczby mnogiej, np.: *الْمِصْرِيُّونَ الْمُعَاصِرُونَ يَسْتَحْفُونَ دُسْتُورًا جَدِيدًا* /al-miṣriyyūn^a al-mu‘āširūn^a yastahiqqūn^a dustūr^{an} ġadīd^{an}/ *Współcześni Egipcjanie [pl.] zashugują [pl.] na nową konstytucję*. (Marwā Mazīd 2011: Hunā Al-Qāhira, Al-Miṣriyy Al-Yawm, 14 marca 2011 r. (online, dostęp: 15.11.2014).

² W kontekście innych liczebników stosuje się rzeczowniki w formie liczby pojedynczej.

العَرَبُ يُشَكِّلُونَ نِصْفَ اللَّاجِئِينَ بِالْعَالَمِ. /al-‘arab yušakkilūn^a nišf al-lāğī’īn^a bil-‘ālam./ Arabowie [coll.] stanowią [pl.] połowę uchodźców na świecie (Al-Ḥabar, 26 sierpnia 2014 r., online, dostęp: 15.11.2014).

Można zatem postawić tezę, że rzeczowniki zbiorowe osobowe, mimo budowy typowej dla collectivów, mogą nazywać także zbiory podzielne, czyli mają znaczenie takie jak rzeczowniki w formie liczby mnogiej.

Nomina collectiva w języku polskim to wyrazy pochodne³ — formacje słowotwórcze motywowane rzeczownikami, a także substancywizowanymi przymiotnikami (Grzegorzczkowska, Laskowski, Wróbel 1999: 442–443). Mają zawsze formę liczby pojedynczej (singularia tantum) i nie tworzą form liczby mnogiej. Oznaczają zbiór elementów niedyskretnych (ciągłych), z których każdy może być nazwany za pomocą rzeczownika będącego dla nomen collectivum podstawą słowotwórczą (*robactwo* ← *robak*). Współistnieją w systemie języka polskiego z formami liczby pojedynczej (od których są derywowane) oraz z tworzonymi od nich formami liczby mnogiej, za pomocą których wyrażane jest znaczenie zbioru podzielnego, obejmującego więcej niż jeden element (Krumova 1989: 30–31) (*listowie* ← *liść* — *liście*). Podobnie jak w języku arabskim występują tu zarówno rzeczowniki osobowe, jak i nazwy przedmiotów, roślin i zwierząt, jednak opozycja osobowe — nieosobowe nie skutkuje analogicznymi konsekwencjami jak w języku arabskim. Polskie collectiva nie podlegają kwantyfikacji numerycznej. Jedyny wyjątek stanowią sytuacje użycia liczebników o wysokim nominale lub liczebników ułamkowych — fakultatywnie w kontekście rzeczowników zbiorowych osobowych (Habrajska 1995: 31), np.: *50 tysięcy młodzieży* (obok *50 tysięcy młodych ludzi*), *sto tysięcy chłopstwa* (obok *sto tysięcy chłopów*), *jedna trzecia duchowieństwa* (obok *jedna trzecia duchownych*).

Tworzenie rzeczowników zbiorowych odbywa się najczęściej z wykorzystaniem derywacji sufiksальной. Mają tu zastosowanie następujące sufiksy (Habrajska 1995: 258; 290–299):

-stwo / -ctwo (tworzy najwięcej derywatów, nieprzerwanie od XVI wieku), np.: *rycerstwo* ← *rycerz* — *rycerze*, *duchowieństwo* ← *duchowny* — *duchowni*, *kupiectwo* ← *kupiec* — *kupcy*, *ptactwo* ← *ptak* — *ptaki*, *aktorstwo* ← *aktor* — *aktorzy*;

-ostwo, np. *Żydostwo* ← *Żyd* — *Żydzi*;

sufiks ten służy także do tworzenia (na bazie nazw męskich oznaczających osoby zajmujące określone stanowisko, posiadające określony tytuł, wykonujące niektóre zawody, spokrewnione z kimś) nazw par małżeńskich, np. *doktorostwo*, *szwagrostwo*, *wujostwo*;

-ina, -owina, np. *zwierzyna* ← *zwierzę* — *zwierzęta*, *brzezina* ← *brzoza* — *brzozy*;
-owie / -iwie, np. *iglowie* ← *igła* — *igły*, *listowie* ← *liść* — *liście*;

³ Termin nomina collectiva w niniejszym opracowaniu odnosi się do kategorii nazw określanych przez G. Habrajską jako collectiva właściwe, tzn. rzeczowniki pochodne, nietworzące form liczby mnogiej, motywowane przez wyrazy, których desygnaty są elementami danego zbioru, por. Habrajska 1995: 26.

- owo*, np. *grosiwo* ← *grosz* — *grosze*;
- ina*, np. *buczyna* ← *buk* — *buki*, *zwierzyna* ← *zwierzę* — *zwierzęta*;
- arnia*, np. *dzieciarnia* ← *dziecko* — *dzieci*;
- ba*, np. *służba* ← *sługa* — *śludzy*;
- eż* — reprezentowany wyłącznie w derywacie od substantywizowanego przy-
miotnika: *młodzież* ← *młody* — *młodzi*;
- ota*, np. *biedota* ← *biedny* — *biedni*;
- ja*, np. *inteligencja* ← *inteligent* — *inteligenci*, *delegacja* ← *delegat* — *delegaci*;
- eria*, np. *studenteria* ← *student* — *studenci*, *żandarmeria* ← *żandarm* — *żan-
darmi*;
- at*, np. *laikat* ← *laik* — *laicy*;
- ela*, np. *klientela* ← *klient* — *klienci*;
- ura*, np. *profesura* ← *profesor* — *profesorowie*.

W języku polskim liczebność tej kategorii nazw zmniejsza się. Na przykład formacje z formantem *-e* są odbierane jako archaiczne (*kwiecie*, *włosie*) i wychodzą z użycia lub funkcjonują jako formy liczby mnogiej (*ciernie*, *liście*, *gałęzie*) (Grzegorzczkova 1982: 49–50). Dotyczy to również takich leksemów jak: *bracia*, *księża*. Leksem *ludzie* mający w swojej wersji prasłowiańskiej charakter rzeczownika zbiorowego, na gruncie starocerkiewnym funkcjonował jako plurale tantum, natomiast we współczesnej polszczyźnie jest to supletywna forma liczby mnogiej rzeczownika *człowiek* (Friedelówna 1968: 48).

Leksemy denotujące zbiory

W obu porównywanych tutaj językach występują nazwy oznaczające zbiory, które nie pozostają w relacji słowotwórczej z nazwami jednostkowymi oznaczającymi elementy tych zbiorów (Koptjevskaja-Tamm 2004: 1067–1073; Danecki 2001: 410; Schulz 2004: 81; Habrajska 1995: 20–26; Feleszko 1980: 47–51; Krumova 1989: 34–36). Są to rzeczowniki niemotywowane, mające status odrębnych leksemów, nazywające zbiory charakteryzowane intensjonalnie, tzn. poprzez wskazanie określonej wspólnej cechy (Feleszko 1980: 41). Wśród nich można wyróżnić:

— nazwy zbiorów wskazujące rodzaj składających się na nie elementów, np.: *حُكُومَة* /ḥukūma/ *rząd* (وُزَرَآءُ /wuzarā’/ *ministrowie*), *صَفٌّ* /šaff/ *klasa* (تَلَامِيذَة /talāmiḏa/ *uczniowie*), *أَبْجَدِيَّة* /’abġadiyya/ *alfabet* (حُرُوفٌ /hurūf/ *litera*), *قَامُوسٌ* /qāmūs/ *słownik* (مُفْرَدَاتٌ /mufradāt/ *wyraży*);

— nazwy zbiorów o niezdeterminowanych elementach, wymagające członu określającego, np.: *مَجْمُوعَةٌ مِنَ النَّاسِ* /ġamā’a min an-nās/ *grupa ludzi*, *مَجْمُوعَةٌ مِنَ الْكُتَّابِ* /maġmū’a min al-kuttāb/ *grupa pisarzy*, *سَرِبٌ مِنَ الطُّيُورِ* /sirb at-ṭuyūr/ *stado ptaków*, *قَطِيعٌ مِنَ الْأَغْنَامِ* /qaṭī’ min al-’aġnām/ *stado owiec*, *فِرْقَةٌ مِنَ الْإِطْفَانِيِّينَ* /firqat al-’iṭfā’iyyīn/ *brygada strażaków*;

— nazwy zbiorów złożonych z jednorodnych, niewyodrębnialnych elementów (rzeczowniki substancjalne), np.: *عَسَلٌ* /’asal/ *miód*, *زَيْتٌ* /zayt/ *olej*, *حَلِيبٌ* /ḥalīb/ *mleko*,

صَمْعٌ /šamġ/ *klej*, مَاءٌ /mā' / *woda*. Dla rzeczowników tej klasy możliwa jest kwantyfikacja partytywna. Jako kwantyfikatory mogą służyć nazwy miar, opakowań, naczyń, np.: زُجَاجَتَا حَمْرٍ /zuġāġatā ḥamr/ *dwie butelki wina*, خَمْسَةُ لِيْرَاتٍ حَلِيْبٍ /ḥamsat liṭrāt ḥalīb/ *pięć litrów mleka*.

Plurale tantum

W obu językach funkcjonuje kategoria nazw rzeczownikowych określanych jako plurale tantum, czyli rzeczowników mających wyłącznie formę liczby mnogiej (Koptjevskaja-Tamm 2004: 1069–1070; Friedelówna 1968: 5). Ich forma związana jest ze znaczeniem mnogości niedyskretnej i oznacza ogół obiektów (*bakalie*) lub całość złożoną z różnych elementów (*sanie*) (Krumova-Cvetkova 2003: 51).

W języku arabskim klasa ta jest reprezentowana przez stosunkowo nieliczne leksemy z końcówką liczby mnogiej -āt^{mn}, wśród których można wyróżnić dwie grupy:

1. Nazwy rzeczownikowe analogiczne do angielskich nazw dziedzin i dyscyplin naukowych z sufiksem *-ics* (gdzie *s* traktowane jest jako morfem liczby mnogiej) o znaczeniu: «nauki, których przedmiotem jest desygnat rzeczownika, od którego derywowany jest przymiotnik, ogół spraw związanych z...» — wzorowane z kolei na nazwach greckich. Tworzy się je od przymiotników odrzeczownikowych (Schulz 2004: 87). Przykłady: اِنْسَانِيَّاتٌ /insāniyyāt/ *humanistyka, nauki humanistyczne* (ang. *humanities*); اِقْتِصَادِيَّاتٌ /iqtisādiyyāt/ *ekonomia* (ang. *economics*); لِسَانِيَّاتٌ /lisāniyyāt/ *językoznawstwo* (ang. *linguistics*); لُغَوِيَّاتٌ (luġawiyyāt) *językoznawstwo* (ang. *linguistics*); رِيَاذِيَّاتٌ /riyāḍiyyāt/ *matematyka* (ang. *mathematics*); اَدَبِيَّاتٌ /'adabiyyāt/ *literatura* (ang. *letters*) (Badawi, Carter, Gully 2004: 750). Ze względu na swoje znaczenie leksemy te nie podlegają ani kwantyfikacji numerycznej z udziałem liczebników, ani kwantyfikacji partytywnej.

Grupę odrębną pod względem semantycznym (ogół obiektów mających wspólną cechę, składających się na pewną mniej lub bardziej jednorodną substancję) stanowią nazwy substancji i materiałów służących do wykonywania określonych czynności — odmiesłowowe i odprzymiotnikowe (Król 2013: 164–165). Przykłady: مُنَشِّطٌ /munaššit/ *stymulujący* → مُنَشِّطَاتٌ /munaššitāt/ *stymulatory, środki stymulujące*; مُجَمِّلٌ /muġammil/ *upiększający* → مُجَمِّلَاتٌ /muġammilāt/ *ozdoby, środki upiększające*; مُبِيدٌ /mubīd/ *zwalczający* → مُبِيدَاتٌ /mubīdāt/ *pestycydy, środki zwalczające [szkodniki upraw]*; كِيْمِيَاوِيٌّ /kīmiyāwiyy/ *chemiczny* → كِيْمِيَاوِيَّاتٌ /kīmiyāwiyyāt/ *chemikalia, środki chemiczne*; زُجَاجِيٌّ /zuġāġiyy/ *szklany* → زُجَاجِيَّاتٌ /zuġāġiyyāt/ *wyroby szklane*. Leksemy te mogą podlegać kwantyfikacji partytywnej — z użyciem nazw miar lub pojemników, np.: عِشْرُونَ طُنَّ مُبِيدَاتٍ مُسْرِطِنَةٍ /'išrūn^a ṭunn mubīdāt musarṭina/ *20 ton rakotwórczych pestycydów*; اَلْفٌ وَمِئْتَا عِلْبَةِ مَبِيدَاتٍ سَامَّةٍ /'alf wa mi'atā 'ulbat mubīdāt sāmma/ *1200 pudeł toksycznych pestycydów*; سَبْعَةٌ وَثَلَاثُونَ طُنًّا مِّنَ الْمُحَدَّرَاتِ /sab'a wa ṭalāṭūn^a ṭunn^{an} min al-muḥaddirāt/ *37 ton narkotyków*.

Polskimi odpowiednikami wymienionych kategorii arabskich nazw plurale tantum są najczęściej nazwy będące zestawieniami, w skład których wchodzi rzeczowniki w formie liczby mnogiej oraz przymiotniki, np. *nauki humanistyczne, ekonomiczne, środki znieczulające, wybuchowe, wyroby szklane*. Nie można więc w tym wypadku mówić o analogiach formalnych pomiędzy oboma językami.

W języku polskim, podobnie jak w innych językach słowiańskich, plurale tantum stanowią grupę dużo liczniejszą, o zdecydowanie bardziej zróżnicowanej semantyce niż w języku arabskim. Znajdują się wśród nich zarówno wyrazy rdzennie polskie, jak i zapożyczenia z innych języków: łacińskiego (*konwulsje, misje, juwenalia, uniwersalia*), niemieckiego (*sztalugi, kresy, papiery, druki*), francuskiego (*debaty, finanse, delikatesy*), angielskiego (*szorty, slipy, slamsy*) i innych. Obejmują one:

I. Nazwy, których desygnatami są pojedyncze obiekty złożone z dwu lub kilku wyraźnie wyodrębnionych części (Friedelówna 1968: 64–70):

narzędzia (*kleszcze, grabie, widły, nożyce, obcęgi, okulary, nosze*);

instrumenty muzyczne (*skrzypce, gęśle, dudy*);

pojazdy (*sanie*);

uprzęż (*lejce, wodze*);

budowle, a zwłaszcza ich części (*koszary, schody, drzwi, wrota*);

ubioły (*spodnie, dżinsy, kalesony, kąpielówki*);

obuwie (*szpilki, trampki, oficerki*);

części ciała — przede wszystkim ze względu na symetryczność ich budowy (*plecy, krzyże, bokobrody*)⁴.

II. Rzeczowniki oznaczające substancję, masę złożoną z mniejszych cząstek lub zespół przedmiotów (Friedelówna 1968: 70–76):

odpady i pozostałości po procesach (*opilki, pomyje, obierki, fusy*);

potrawy (*flaki, podroby, bakalie, lody, pikle*);

przedmioty składające się z wyraźnie wyodrębnionych elementów (*korale, manatki, bazgroły, drwa*);

rośliny (*konopie, michałki*).

III. Rzeczowniki abstrakcyjne oznaczające (Friedelówna 1968: 81–91):

okresy czasu (*żniwa, sianokosy, wykopki, roztopy*);

obrzędy, zwyczaje, uroczystości, rodzaje nabożeństw (*zaręczyny, zapowiedzi, poprawiny, chrzciny, obłóczyny, imieniny, dożynki, roraty, nieszpory*);

czynności złożone (*odwiedziny, honory, zawody, obroty, manewry, czaty, studia, wagary*);

gry, zabawy (*szachy, klasy, bierki, kręgle*);

⁴ Obok nich występują nazwy parzystych części ciała — mające zarówno formy liczby pojedynczej, jak i mnogiej: oko — oczy, ucho — uszy, noga — nogi, policzek — policzki i inne.

choroby, objawy chorobowe, dolegliwości, reakcje fizjologiczne (*hemoroidy, bóle, łaskotki, dreszcze, mdłości, ciarki*);

sumy pieniężne (*pobory, finanse, alimenty*).

Wśród wymienionych typów leksemów rzeczowniki o znaczeniu konkretnym są zdecydowanie liczniejsze od rzeczowników o znaczeniu abstrakcyjnym. Desygnatami tych pierwszych są najczęściej pojedyncze przedmioty, tyle tylko że złożone z drobniejszych elementów lub mające symetryczną budowę, dlatego też mogą podlegać kwantyfikacji numerycznej. Stosuje się wówczas (Andrzejczuk 2007: 185):

liczebniki zbiorowe, np. *troje sań, dwoje wideł, czworo skrzypiec*;

wyrażenia składające się z liczebnika głównego oraz leksemu *para* w odpowiedniej formie, np. *para spodni, trzy pary okularów*.

Powyższe grupy rzeczowników plurale tantum nie wyrażają zatem znaczenia zbiorowości. Takie znaczenie jest natomiast obecne w wypadku rzeczowników oznaczających substancje, a w związku z tym podlegają one kwantyfikacji partytywnej i występują wtedy w grupach nominalnych z liczebnikami głównymi oraz z wyrazami oznaczającymi pojemnik lub ogólniejszą nazwę odnoszącą się do ustrukturyzowania desygnatu, np. *talerz flaków, słoik pikli, flakonik perfum, sznur koralu, kilogram podrobów*.

Wnioski

Wyrażaniu mnogości niedyskretnej (niepodzielnej) służą rzeczowniki zbiorowe różnego typu. Najbardziej charakterystyczne dla obu systemów językowych są tzw. *collectiva* właściwe, czyli rzeczownikowe nazwy zbiorów mające wspólny temat z nazwami ich elementów. Zasadnicza różnica między oboma systemami językowymi polega na tym, że w języku arabskim nazwy zbiorowe (tworzące dwie grupy: nazw osobowych oraz nazw nieosobowych) to rzeczowniki niepodzielne słowotwórczo, od których tworzy się nazwy jednostkowe na drodze derywacji paradygmatycznej. Natomiast w języku polskim to nazwy jednostkowe stanowią podstawę słowotwórczą dla nazw zbiorowych (stosuje się tutaj derywację sufiksálną). Struktura obu języków może sugerować odmienności w postrzeganiu świata przez ich użytkowników. W świadomości użytkowników języka arabskiego bardziej fundamentalny i pierwotny charakter ma zbiorowość: wskazanie jej poszczególnych składowych wymaga dokonania operacji słowotwórczych. W języku polskim — na odwrót: nazwę zbiorowości tworzy się dokonując operacji słowotwórczych na nazwach jej elementów.

Kolejna różnica między oboma systemami polega na tym, że o ile *collectiva* właściwe zasadniczo nie podlegają kwantyfikacji liczbowej, to w języku arabskim jest ona możliwa w wypadku rzeczowników osobowych oznaczających niektóre nazwy narodowościowe, etniczne, społeczne lub wyznaniowe.

Jeśli chodzi o nazwy zbiorów stanowiące leksemy niezależne, oba systemy dysponują środkami analogicznymi pod względem znaczenia i zakresu użycia. W wypadku formalnie wyróżnionych w obu językach kategorii rzeczowników plurale tantum

występują odmienności znaczeniowe. W języku arabskim tego rodzaju rzeczowniki oznaczają dziedziny naukowe (nie podlegają kwantyfikacji) oraz substancje będące środkami czynności, które mają wspólne cechy z rzeczownikami substancjalnymi: zbieżne znaczenie oraz możliwość kwantyfikacji partytywnej. W języku polskim rzeczowniki plurale tantum mogą również nazywać substancje i podlegać kwantyfikacji partytywnej lub są to — czego nie ma w języku arabskim — nazwy pojedynczych obiektów mających symetryczną budowę lub złożonych z drobniejszych elementów i dlatego podlegające kwantyfikacji liczbowej.

Bibliografia

- Andrzejczuk A., 2007, (Nie) tylko w liczbie mnogiej. Rozważania o szeroko rozumianych plurale tantum, *LingVaria* 2 (4), s. 177–188.
- Badawi E., Carter M.G., Gully A., 2004, *Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar*, Routledge, London–New York.
- Booij G.E., Lehmann C., Mugdan J. (red.), 2004, *Morphologie: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion und Wortbildung*, t. 2, Walter de Gruyter, Berlin.
- Buckley R., 2004, *Modern Literary Arabic. A Reference Grammar*, Librairie du Liban Publishers, Beirut.
- Corbett G.C., 2000, *Number*, Cambridge University Press.
- Danecki J., 2001, *Gramatyka języka arabskiego*, t. I, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
- Feleszko K., 1980, *Funkcje form kategorii liczby w polskiej grupie nominalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Ferrando I., 2008, *Collective*, [w:] *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, red. K. Versteegh, t. 3, Brill, Leiden–Boston, s. 433–434.
- Fischer W., 1972, *Grammatik des Klassischen Arabisch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Fleisch H., 1990, *Traité de philologie arabe*, vol. I: *Préliminaires, phonétique, morphologie nominale*, Dar el-Machreq Éditeurs, Beyrouth.
- Friedelówna T., 1968, *Kategoria plurale tantum w języku polskim*, Wydawnictwa TNT, Toruń.
- Grzegorzczkowska R., 1982, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., Laskowski R., Wróbel H. (red.), 1999, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Habrajska G., 1995, *Collectiva w języku polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaye A.S., 2007, *Arabic Morphology*, [w:] *Morphologies of Asia and Africa*, red. A.S. Kaye, Eisenbrauns, s. 211–248.
- Khalil A.M., 1999, *A Contrastive Grammar of English and Arabic*, Bethlehem University.
- Koptjevskaja-Tamm M., 2004, *Mass and Collection*, [w:] *Morphologie: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion und Wortbildung*, red. G.E. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan, t. 2, Walter de Gruyter, Berlin, s. 1067–1073.
- Koseska-Toszeva V., Bałtowa J. (red.), 2003, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. VII, *Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy*, Warszawa.
- Koseska-Toszeva V., Korytkowska M. (red.), 1989, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie: Ilość, gradacja, osoba*, t. 3, Ossolineum, Wrocław.
- Król I., 2013, *Słowotwórstwo rzeczowników arabskich i polskich w ujęciu kontrastywnym*, Księgarnia Akademicka, Kraków.

- Krumova L., 1989, *Kategoria ilości i jej wyrażanie w języku bułgarskim i polskim*, [w:] *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. III, Wrocław, s. 27–44.
- Krumova-Cvetkova L., 2003, *Semantyczna kategoria ilości*, [w:] *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. VII, Warszawa, s. 43–55.
- Lipiński E., 1997, *Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar*, Peters, Leuven.
- Ratcliffe R.R., 2008, *Number*, [w] *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, red. K. Versteegh, t. 3, Brill, Leiden–Boston, s. 439–447.
- Ryding K.C., 2005, *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press.
- Schulz E., 2004, *A Student Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press.
- Ullmann M., 1989, *Das arabische Nomen generis*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

SUMMARY

Means of expressing continuous multiplicity in Arabic and Polish

Key words: category of quantity, continuous multiplicity, quantification, Polish-Arabic contrastive analysis.
Słowa kluczowe: kategoria ilości, mnogość zbiorowa, kwantyfikacja, analiza kontrastywna polsko-arabska.

This paper discusses nouns serving as means of expressing continuous multiplicity in Arabic and Polish. In both languages the following categories of names serve this purpose: word-formative category of collective nouns (*nomina collectiva*), names of sets which are separate lexemes (not derivatives), *plurale tantum* nouns. The most important similarities occurring in both languages are: the categories of collective nouns (except for Arabic personal nouns) and of names of sets being separate lexemes have similar characteristics; most collective nouns and *plurale tantum* nouns denoting substances are subject to partitive quantification. Differences are: *plurale tantum* nouns have different meanings and usages; Arabic personal collective nouns are subject to numerical quantification.